

Länsmännen på "Svenske Öijerne"

(med utvikning om Renström)

Förord

I samband med förarbetet till boken Asperö hus kontaktades jag av arbetsgruppen angående länsmännen i Styrös socken. Sådana har tidvis varit boende på Asperö och enligt de framlidna författarna till den lokala litteraturen haft släktsamband med dem på Brännö. Nutida lokala forskare har dock haft olika meningar om detta. Med hjälp av min 40-åriga erfarenhet av släkt- och hembygdsforskning rörande de närliggande Öckeröarna hoppades man kunna lösa problemet. Visserligen hade jag inte anledning att närmare gå in på länsmännen i Västra Hisings härad när jag skrev min bok "Havet var vårt liv" (1995) och i alla artiklar jag senare skrivit, men jag tyckte mig kunna klara av att leta fram, läsa och tyda alla originalkällor med data om länsmän. Det verkade också finnas ett behov av en samlad redogörelse för den unika länsmansinstitutionen på Styröarna och männen som innehade ämbetet.

Jag började gå igenom jordeböckerna. Rent tekniskt var det inte så lätt, och innehållsmässigt ännu svårare. Jordeboksvolymer i SVAR innehåller inte bara en årlig lista över gårdsägarna, utan även mycket annat som ligger dolt på olika ställen i materialet. Domböckerna finns bevarade från 1590-talet, vilket ju är bra men innebär mycket läsarbete. Det blev nödvändigt att gräva djupare och djupare i jordeböckerna, och till slut hade jag gått igenom dem flera gånger. Under tiden har jag fortlöpande registrerat länsmännen och uppdaterat data med nya fynd, samt bedrivit litteraturstudier om länsmän.

Det som nu följer, vill jag påstå, grundar sig på samtliga originalkällor som är bevarade och utgör en sammanställning av data i de olika källorna. Jag har hittat ställen som visar att tidigare författare inte har läst allt och därför på några punkter dragit felaktiga slutsatser. Min sammanställning här går inte att vederlägga med hjälp av andra källor. Det som finns har jag använt. Om någon inte tycker att det stämmer, går det alltid att diskutera hur jag tolkat materialet. Jag anser dock att jag presenterar den mest sannolika framställningen. Fullständig säkerhet går aldrig att få annat än i delar av ett sådant här material.

Länsmän allmänt

Kungens eller kronans förvaltning beskrivs i olika artiklar. C. O. Arcadius skriver 1884 i "Om Bohusläns införlivande med Sverige" hur det såg ut i Sverige på 1600-talet. Hierarkin kan beskrivas så här: länsherren (senare landshövdingen) var närmast kungen och var hans representant ute i landet, här Älvsborgs län. Under sig hade han kronofogdarna (befallningsmännen) i sina fögderier och under dem länsmännen (senare landsfiskalerna) i häraderna. Dessa kunde ha rättare (senare fjärdingsmän) till assistens (1689 fick Styrös socken till detta "den mest tjänlige och skicklige" Anders Olofsson på Brännö).

De här länsmännen kallades bondelänsmän. De var som kronans olika förtroendemän bofasta och väl ansedda män. De utsågs direkt bland allmogen och hade väl allmän social kompetens och integritet

men var ingalunda utbildade i skolämnen. En del kunde inte ens läsa eller skriva. Deras uppgift var dels att ha ansvar för insamlandet av skattepersedlarna som till största delen levererades in natura, dels att vara lokala tillsynsmän av kronans egendom och gå kronans ärenden lokalt, samt dels att utöva polismyndighet. I skärgården kombinerades den här sysslan med att vara lotsålderman (lotsuppsyningsman, lotsinspektör). Som lön hade en länsman räntan (avkastningen) från sin gård, vilken annars skulle gått till kronan som en del av dess inkomst. Att det var så framgår av Arcadius, även om det i fråga om olika förtroendemän och präster i Bohuslän och Älvsborgs län kunde vara så att de hade en annan gård än den de bodde på som lönegård. I Styrös socken var det vid enstaka tillfällen så, men som regel var det samma gård, vilket jag förstått allt eftersom. Under en period i början av 1600-talet fanns *två* länsmän i socknen (även en enda var unikt för en så liten del av ett härad som "redan" hade en länsman). Årslönen skulle enligt Arcadius motsvara 30 riksdaler. Länsmännen hade så olika inkomster från sina gårdar som mellan 2 och 8 pund smör, oftast 4-6. Holmen Förö och senare Källö inräknades i lönen.

Att notera är att länsmansuppdraget växlade mellan alla gårdarna på öarna under 1500-talet. Orsaken är okänd. Kanske det var en rättvisefråga, liksom att nämndemännen var en från varje ö. Något släktsamband kan man inte alltid se då, förutom i fråga om Asperö som hade en länsmansdynasti med två släktgrenar 1565(45)-1640. Under den långa perioden 1611-1717 hade släkten Kindbo på Brännö uppdraget (med undantag av 1612-40).

Länsmännen hade en mellanställning som ibland kunde vara nog så knepig att hantera. Det var lätt att ta parti antingen för sin konung eller för sina närboende och släktingar. Alla visade sig kanske inte ha så stor integritet som man trodde vid tillsättandet. Många av allmogen hade dock säkert automatiskt stor respekt för den här myndighetspersonen, och det var nog åtskilliga föräldrar som i uppfostringsyfte skrämde barnen och ungdomarna med länsmannen: de sprang därför och gömde sig när de såg honom komma gående (kan man anta). Men även en länsman hade sin mänskliga natur och kunde göra sig skyldig till sådana brott som det dömdes för då. Carl Larsson (p. 13 nedan) umgicks med en piga 1702 och blev far till ett barn. För detta måste han göra avbön i kyrkan och stå vid skampålen. Då log väl en och annan i mjugg och tyckte sig vara minst lika god som en länsman.

Även om Göteborgs södra och norra skärgård haft alla förutsättningar för att ha utvecklat samma förvaltningsorganisation och näringsliv och i praktiken även haft det, kan man i fråga om några saker se väsentliga olikheter. Öckerö socken som hade dubbelt så många invånare som Styrös socken hade aldrig någon egen länsman. Egna ting hade man inte heller, vilket Styrös hade. Och egen nämndeman hade man inte före 1684, medan Styrös hade det, dessutom en från varje ö!

Länsmännen i Styrös socken

Hur länge öarna haft en organisation med egen länsman och eget ting vet man inte. Eftersom länsmannen ofta uppträdde som åklagare vid tingsrätten, kan de här sakerna ha hängt ihop. Styrös var en del av Frölunda socken redan 1413, då det finns fragment av en jordebok bevarade (dock inte vad gäller Styrös mer än en passus om 14 "ömän"). Styrös hörde till Frölunda men hade inte status som egen socken förrän 1603. I skattelängder skrevs "Utöarna" eller "(Svenska) Skärgården", ofta bara "Öarna" ("Öijarne").

1. Första gången ordet länsman nämns i fråga om Styrsööarna är 1550. Då fanns en "Länsmansgård" på Brännö. Namnet på länsmannen framgår dock inte. Gården var enligt min analys Brännö Sörgård. En *Sten Grep* nämns i Nordgård 1565 och i en tiondelängd (bara "Brännö") från 1546, samt i domboken 1626 13/3, då sonsonen Jon Nilsson ägde Brännö Nordgård. År 1545 är han den ende som inte finns med bland öborna. Även om han var en av två i socknen som levererade tiondekorn 1546 (den andre var Lars på Asperö), kan man inte säga att Sten var länsman. Om man sammanställer längderna 1545, 1546, 1547, 1550, 1565, 1566 och 1567 kan man få följande ägarlängd: Faggegården *Jon Francke*, Nordgården *Sten Grep*, Bergegården *Lars Nilsson*, Klavesgården *Sven Eriksson* och Sörgården *Enar*.
2. Nästa länsman var säkerligen (enligt skrivningen i jb) *Lars på Asperö*, 1565. Han nämns redan från 1545, men utan att man kan veta om han var länsman. Obs då också att det var en länsman på Brännö 1550. Åren 1566-69 fanns enligt jb länsman på öarna, men namn och hemort är okända.
3. I jb 1572 benämns *Per Olofsson på Donsö* länsman. Han innehade Faggegården på blott 2 pund. Året efter är Olof Hillebrandssons granngård (Nedergården) förstärkning, men 1574 får Per Olofsson åter klara sig själv. Nedergården hade svårt att leverera sin skatt och blev 1579 öde (bebodd, men jorden inte besädd under en period). Troligen på grund av dessa svårigheter på Donsö överflyttades länsmanssysslan till Vrångö.
4. *Olof på Vrångö*. Olof Björnsson innehade Vrångö Västergård 1565-83. Han var länsman 1576 och kanske 1577.
5. Åren 1578-81 är *Lars på Asperö* länsman (möjligen redan 1577). Han skrevs då "Lasse". Det kan vara samme Lars som var skattebetalare redan 1545. En Lars Jonsson på Asperö var skeppare 1586, då han 19/10 stämts i Nya Lödöse för att inte ha betalat tull för öl. Det kan vara länsmannen, eller möjligen sonsonen.
6. År 1582 övergick länsmansuppdraget till Styrsö Sörgård. *Hans Bill* nämns 1582-83 och 1589-90, kanske längre. Han kan först ha varit länsman något längre än till 1583, då längder saknas helt eller inte har med uppgift om länsman på öarna, och sedan längre än till 1590, då längder saknas ända till 1600.
7. Åren 1587-88 återfick Asperö en länsman genom *Jon Larsson på Asperö*. Han nämns med fadersnamn 1573 och utan fadersnamn 1585-90, samt dog 1599, då sonen Börge på Styrsö gav en gåva till kyrkan som brukligt vid dödsfall.
8. Nästa i raden är *Helge på Köpstadsö*. Han var enligt jb länsman 1600, men var det enligt domboken redan 1597. Fadersnamnet nämns aldrig under hans kända levnad på Köpstadsö (nämnd 1571-1605).
9. Under åren 1601-1619 förekommer både Lars Jonsson och Hans på Asperö som länsmän. Den här tidsperioden får här ta extra mycket plats, då det gäller att reda ut det som blivit fel här i tidigare utredningar. De två Asperöborna ovan delar sysslan 1601, och det året är det enda då det med säkerhet fanns två länsmän samtidigt i socknen. Åren därefter säger skattelättnaden att en länsman hade detta för halva Asperö, men man hittar bara en av de två namngiven i längden för resp. år: Hans 1601, 1603, 1605 och 1613-19, och Lars Jonsson 1601, 1607, 1609 och 1619. Den ene av dem hade av någon anledning nedsättning av halva smörräntan och hela den övriga skatten, medan den andre bara hade halva smörräntan. Denna olikhet verkar lika svårförståeligt ha växlat mellan dem.
Lars Jonsson nämns inte som person längre än t.o.m. 1611. Att hans namn står i jb 1619 betyder inte att han levde då, utan att hans namn var en beteckning på gården. I den danska

jb 1613 betecknas Asperö med Hans, och där skrivs han också länsman med halv nedsättning av skatten, liksom 1615. År 1619 var det första efter Sveriges återfående av denna landsdel, och då står det i jb, som nämnts, Lars Jonsson. Men i en mantalslängd (hjonelagslängd) för samma år nämns inte Lars, däremot Hans, länsman. Mer om Hans nedan (p. 11).

10. Under en kort tid, bara något år, var *Lars Kindbo* på Brännö länsman efter Lars Jonsson på Asperö. Han blev utsedd 1611 och var som nybliven länsman med och svor trohetseden den 24 maj. Han var tillsammans med 11 andra sockenmän med och förklarade den danske kungen sin trohet den 24 maj det året och är med i en kombinerad jordebok och mantalslängd för 1611, bifogad trohetseden men i övrigt inte bevarad. Men redan inom något år hade han avlidit. Att han blev länsman 1611 är ett bevis för att Lars på Asperö hade avlidit. Det var troligen tänkt att uppdraget skulle tillhöra släkten Kindbo på obestämd framtid. Men nu var sonen Jon för ung, bara ungefär 15 år, så man behövde någon från en annan släkt. Det blev på Asperö man letade, och det gick fort att hitta någon: Hans hade ju varit länsman förr och åtog sig nu att "vikariera".
11. Se även under punkt 9 ovan. Hans på Asperö hade varit länsman periodvis från år 1601. År 1620 får vi hans fadersnamn i jb. Han skrivs där *Hans Börgesson* och är länsman. Enligt domboken var han också nämndeman 1596-97, 1604 och 1620. Även 1621 och 1622 är Hans länsman (utan fadersnamn igen – ett tecken på att det bara fanns en Hans där och inte kunde förväxlas med någon namne). I mtl 1606 sägs Hans vara över 60 år gammal, alltså född omkring 1545. Vi kan därför vara säkra på att den Hans som nämns på Asperö i olika källor fr.o.m. 1593 är denne Hans Börgesson. Även i domboken 1620 6/9 kallas han Hans Börgesson. Från tingsrättsprotokollen kan man samla ihop en bror och tre systrar till Hans, vilka alla hade andelar i Asperö. Alla de här barnen till en Börge ägde sammanlagt 3½ pund, alltså nästan halva ön.

I den i övrigt utmärkta sockenlitteraturen har man gjort Lars Jonsson och Hans till bröder och dessutom kopplat ihop dem med släkten Kindbo på Brännö. Det kan ha sin förklaring, men kan nu efter den här fördjupade genomgången förklaras som rena gissningar utifrån glesa skattelängder och enstaka domboksanteckningar.

Något som förklarar varför de två länsmännen på Asperö kan uppfattas som bröder (trots att det skiljer en hel generation mellan dem och att Hans borde ha hetat Larsson och inte Jonsson) är att en Hans Jonsson "i Esperöd" nämns i domboken i samband med arvsdelning med syskonen. Han betitlas där aldrig länsman. Det är inte lätt att bevisa bort denne Hans från länsmanssläkten, men det går, både med källstudier och med logiskt resonemang. Det har enligt skattelängder och KR samtidigt på Asperö inte funnits fler än en Hans som gårdsägare och möjlig som länsman. I en mtl från 1615 nämns en Hans Jonsson enda gången på Asperö, som husman/dräng. Asperö skrevs ibland "Esperöd" och invånarna bodde "på" eller "i" Esperöd. Det skrevs precis som en gård i Angered sn i Vättele härad. På denna gård i det näraliggande häradet nämns en länsman Jon 1567-1611. I Nya Lödöse tänkeböcker omnämns Hans Jonsson i Esperöd, vilkens far hette Jon Amundsson, säkerligen densamme som nämnts ovan i Angered sn. Domboksstället talar om arv i Krokslätt i Fässberg sn och i Nya Lödöse. Ingenstans i domböckerna står det att Hans Jonsson och hans syskon ärvde jord på Asperö på samma sätt som Hans Börgesson.

Namnlikheten mellan länsmännen på Asperö och Brännö och det faktum att sysslan ofta gick i arv mellan far och son har troligen varit det som gjort att några forskare kopplat ihop dem. Men skattelängderna nämner dessa samtidigt, och det var aldrig så att en person skrevs på

mer än ett ställe. Dessutom har vi ett domboksställe som handlar om Jon Larsson Kindbos anor och nu av mig funna och tidigare inte använda mantalslängder som klart skiljer dessa släkter åt. I Styrös sockenbok står att det skall ha funnits en länsman Erik på Asperö 1620. Jag har funnit att detta beror på en felläsning av jb. Någon länsman Erik har aldrig funnits i socknen (det var f.ö. 1621 som det lästes fel).

12. *Olof Hansson på Asperö*. Olof var son till länsmannen Hans Börgesson ibm. När fadern avled 1622, stod socknen åter inför att behöva tillsätta ny länsman. Både Lars Jonsson på Asperö och Lars Kindbo hade avlidit 1611/12, varefter Hans Börgesson ensam stod för länsmansskapet. Sonen Olof börjar nämnas i KR 1622 och som sannolik länsman 1626. Åren före och efter finns tecken i längderna på att man hade utsett en länsman, men det är inte utsagt vem det rörde sig om. Dock framgår det att han var bosatt på Asperö. Sannolikt var det Olof Hansson. Säker länsman var han i alla fall 1628 (mtl), och 1635 och 1637 enligt de bevarade jb, samt 1638 i boskapslängden. Olof och brodern Nils avled ungefär samtidigt 1640. De förekommer inte som skeppare i tullräkenskaperna, men de kanske inte seglade så långt. Brodern Mattis Hansson var skeppare och nämns som sådan från 1633.
13. Efter de två generationerna länsmän på Asperö återgick sysslan till Brännö. Man kan där påvisa en släkt, där länsmansuppdraget (med en lucka 1611-40 som täcktes av "vikarier" – om det hade gått väl för Lars Kindbo 1611/12 hade han kunnat lämna över direkt till sonen) gick från far till son i fyra generationer. *Jon Larsson Kindbo* nämns som länsman från 1640 (jb). Han blev länsman i den slakten efter fadern som avlidit när Jon bara var i tonåren. Han var enligt åldersavkortning till mtl 1655 född omkring 1592. Jon nämns som skeppare 1635 och 1638. Åren 1644-47 var han även nämndeman. Jon Larsson ägde Brännö Bergegård. Under kriget blev gården ruinerad av fienden, varför han 1645 fick sin lön från Gudmund Svenssons gård på Styrös (Nordgården). Räntan 4½ pund motsvarade hans egen på 5 pund. När amiral Mårten Ankarhjelms fått och köpt de flesta gårdarna, så även Jon Larssons, fick Jon ha sin lön från en annan socken. Det blev Tore i Sundberg i Fässberg sn. Jon avled 1668 och fick en gravsten som bevarats till nutiden.
14. *Lars Jonsson* övertog länsmanssysslan direkt efter fadern. Han betitlas länsman först i domboken 1669 25/6. Lars var också skeppare och nämns som sådan i ett långt mål i Göteborgs rådhusrätt 1665-66 (publicerat av Olga Dahl i verket om Göteborgs tomtägare). Han bodde åtminstone 1678-82 i Göteborg. Kombinerade, som brukligt var, länsmansuppdraget med att vara lotsinspektör. Var gift I med Karin Olofsdotter från Donsö (död 1678 i Gbg) och gift II med Margareta Svensdotter från Gbg (se nedan p. 14). Fick flera söner i gifte I, vilka så småningom kunde överta de gårdar som fadern köpt upp på Brännö. Vid Lars dödsfall 1697 ägde änkan minst hälften i alla gårdar på Brännö utom Sörgården. Lars hade i gifte II sonen Carl, vilket tydligt framgår av domboken 1698 27/6 och 1700 22/6 (det har enligt viss tidigare forskning, även Olga Dahls, verkat oklart hur det var med detta).
15. *Carl Larsson* var länsman och lotsinspektör efter fadern, från 1697 till 1717, då han avled (står som avliden i mtl 1718). Han ägde till 1715 faderns gård (6.19) i Göteborg efter sin halvbror Olof Larsson Brännö som avled 1699.
16. *Jöns Renström* (Rehn-, Reen-) övertog sysslorna 1718 och står t.ex. som sådan i länsräkenskaperna det året (1719 finns i samma källa hans underskrift och sigill – i gott skick). Det har varit svårt att hitta personliga uppgifter om honom i källorna från Styrös socken, men Olga Dahl har skrivit i sitt verk att han gifte sig 1719 30/8 i Göteborg med änkan Anna Catharina Wessman/Westman i hennes tredje äktenskap av fyra (gift I 1714 med skepparen

och byggmästaren Evert Meijer, gift II 1716 med bryggaren Gustaf Roth och gift IV 1738 med krukmakare Boensch). Vidare skriver hon att Jöns (Johan) Larsson Renström 1719-37 ägde en gård på tomt 7.32 i Gbg och ännu 1737 kallas länsman och "båtevaktmästare" (i original-mtl "båkwacktare" - i gården 7.37 åren 1731-37 – innan dess inga utförliga mtl för Gbg) och dog det året. Evert Meijers far ägde en gård på tomt 6.24 efter Sven Helgesson (död 1678).

Denne hade enligt Gbg:s RR 1671 svågern Michel Hansson, vilken var Margareta Svendsdotters förste make (se ovan p. 12).

Olga Dahl har enligt ovan kommit till en annan slutsats än jag med min utgångspunkt. Utan tvivel var det i stället så här: länsmannen Jöns Renström avled inte förrän 1777 25/6 (Gbg Amiralitetsfs). Han betitlas där kronolänsman och var hela 94 år gammal när han dog (alltså född 1683). Var han föddes har inte gått att få fram. Genom letande i de olika församlingarna i Göteborgsområdet via mtl återfinns man honom och hustrun från mtl 1738 på Nya Varvet under Frölunda sn. Han nämns där t.o.m. 1777 (det året *Johan Renström*), men inte 1778. Från 1770 står han som avskedad länsman (1768-69 saknas) men slutade säkert långt innan dess. Hustrun var mycket sjuklig redan 1742 och gammal från 1752, samt försvinner till mtl 1770. Hustrun dog 1775 eller 1780. Det är oklart vem det var: 1775 24/9 avled madame Anna Catharina Renström, 82 år gammal (alltså född 1693) (Gbg Amiralitetsfs). Men 1780 31/7 avled änkan Anna Renström, också 82 år gammal (=född 1698) (Gbg Amiralitetsfs). Det stämmer bäst namnmässigt med madammen, men bäst åldersmässigt med änkan: Jöns hustru Anna Catharina var född 1697 27/2.

I de många registren till Göteborgs kyrkböcker hittar man familjen Renström i Christine sfs. Där finns Anna Catharinas födelseår och föräldrar, hennes tre vigslar och hennes och Jöns sex barn (Gustaf 1720 - död s.å., Elisabet 1722, Laurentius 1727, Anna Margareta 1730 – död 1736, Jacob 1732 och Anna Catharina 1735 – död 1742).

Familjen försvinner enligt kyrkböckerna från Christine sfs 1736/37, vilket stämmer med att man kom till Nya Varvet då. Eftersom Jöns som avskedad länsman framlevde sitt liv i fattigdom, finns ingen bou. Det är dock klart att det rör sig om samma familj på båda ställena. I Amiralitetsfs dog dottern NN 1742, 7 år gammal. Det stämmer med Anna Catharina född 1735. I mtl 1752 berättas att sonen Jacob (född 1732 enligt ovan) farit åt Ostindien.

Att Olga Dahl velat sätta Anna Catharina som gift en fjärde gång kommer från Kristines vigselbok, där det sägs att en fru Catharina Renström 1738 gifte sig med Johan Christoffer Benike (=Boensch). Det rör sig dock här om två olika familjer. Att denna Catharina Renström 1738 på ett ställe i (men inte på ett annat) i Olga Dahls verk sätts som hustru till Jöns Renström beror nog på en ren felskrivning, då OD angående gården 2.36 skriver att Catharina Renström i motsats till ovanstående var gift I med klockaren i Christine sfs Johan Stiegler (död 1721), gift II med hökaren Antonius Ahlgren (död 1736) och gift III 1738 med klensmedsmästaren John Christoffer Boensch (död 1772). Hon dog som änka efter 1774. Vem denna Catharina Renström var är svårt att säga, men hon var jämnårig med Jöns (hon dog i Uddevalla 1786 20/3 som änkan efter klensmeden "Bönick" Catharina Renström, 94 år gammal). Namnet Renström var inte helt vanligt.